

ТЕМА 12. ОХОРОНА ПРАВ ТА ЕКОНОМІКА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ЯК СКЛАДОВА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

12.1 Охорона та захист прав інтелектуальної власності

Стрімке зростання ролі та значення інтелектуальної діяльності у соціально-економічному розвитку суспільства, утвердження творчої розумової праці як найважливішого чинника успішного виробничого та комерційного функціонування сучасних високотехнологічних підприємств, підвищення їхньої конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому ринках загострює проблему створення надійної та ефективної системи охорони та захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності.

Результати інтелектуальної діяльності охороняються у зв'язку з існуванням їхньої ринкової цінності; їх залученням до ринкового обігу, що потребує специфікації відповідних прав власності. Поза системою ринкових відносин така охорона є неможливою і недоцільною.

За сучасних умов охорона та захист прав інтелектуальної власності є найважливішою інституцією регулювання відносин у цій сфері.

Світовий досвід переконує, що ефективний механізм охорони прав інтелектуальної власності є важливим елементом економічної політики, спрямованої на стимулювання та розвиток наукових досліджень, упровадження інновацій та прискорення науково-технічного прогресу; сприяє залученню інвестицій до інноваційних проектів, зростанню зайнятості, підвищенню економічного добробуту населення тієї чи іншої країни; стимулює розвиток міжнародної торгівлі, відіграє важливу роль у підвищенні конкурентоспроможності національних економік у глобальному ринковому середовищі; перетворюється на глобальну проблему, пов'язану з економічною безпекою окремих держав, що вимагає стратегічних підходів до її вирішення на наднаціональному рівні.

Необхідність охорони та захисту прав інтелектуальної власності зумовлена такими потребами: забезпечення інтересів творців шляхом надання їм обмежених у часі прав щодо контролю над використанням власних творів; стимулювання творчої інтелектуальної праці, заохочення творчої активності та впровадження її результатів у інтересах соціально-економічного прогресу суспільства; активізації інвестиційної та інноваційної діяльності, впровадження досягнень науково-технічного прогресу та нововведень у всі сфери суспільного життя; створення цивілізованого ринкового середовища, надійного захисту суб'єктів господарювання від недобросовісної конкуренції, пов'язаної з неправомірним використанням об'єктів інтелектуальної власності; захисту економічної безпеки держав за умов глобалізації світогосподарського розвитку, створення сприятливих умов для трансферу нових технологій; поширення інформації, уникнення втрат внаслідок дублювання зусиль, спрямованих на пошук шляхів вирішення нагальних

науково-технологічних і соціально- економічних проблем; захисту інтересів суспільства щодо вільного доступу до світової інтелектуальної скарбниці.

Необхідно розрізняти: **охорону прав інтелектуальної власності** - встановлення системи правових норм, що регулюють відносини з приводу створення і використання об'єктів інтелектуальної власності; і **захист прав інтелектуальної власності** - сукупність заходів, спрямованих на визнання та відновлення прав інтелектуальної власності у випадку їх порушення.

У загальноживаному розумінні «**інтелектуальна власність**» - це права на результати розумової діяльності людини в науковій, художній, виробничій та інших сферах, які є об'єктом цивільно-правових відносин у частині права кожного володіти, користуватися і розпоряджатися результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності, які, будучи благом нематеріальним, зберігаються за його творцями і можуть використовуватися іншими особами лише за узгодженням з ними, крім випадків, зазначених у законі. При цьому процес інтелектуальної діяльності як такий (за винятком організаційних, майнових та інших передумов творчої праці) право не регулює. Лише після завершення процесу творчості створенням нових результатів у сфері науки, техніки, літератури і мистецтва вступають у дію норми цивільного права, що забезпечують суспільне визнання відповідного об'єкта, встановлюють його правовий режим, а також охорону прав і законних інтересів його творця. Самі ж об'єкти інтелектуальної власності об'єктами майнових прав не є. Будь-який винахід (корисна модель, промисловий зразок тощо) - це розв'язок задачі, розкриття суті нового об'єкта техніки, яке є твором лише тоді, коли воно має споживчу вартість.

Для будь-якого підприємства часто дуже важливо одержати інформацію про виробництво. Права на таку інформацію, а також інші права, що виникають у процесі виробництва, називають **правами промислової власності**. Є багато видів таких прав: - винаходи, у тому числі:

- нові технології;
- конфіденційна інформація (комерційна таємниця);
- знаки для товарів і послуг;
- ноу-хау;
- фірмові найменування;
- промислові зразки.

Найважливішим механізмом захисту інтелектуальної власності за сучасних умов є патентна система, покликана забезпечити баланс інтересів суспільства і творців таких об'єктів промислової власності, як винаходи, корисні моделі, промислові зразки тощо.

В основі цієї системи лежить **патентне право** - сукупність правових норм, що регламентують систему охорони об'єктів промислової власності шляхом видачі патентів.

За своєю природою патентне право є виключним правом, що належить до науково-технічної сфери творчої інтелектуальної діяльності. Його носій може сам використовувати об'єкти інтелектуальної власності, що охороняються, давати дозвіл на використання цих об'єктів певним особам і

водночас забороняти усім іншим суб'єктам господарювання використовувати цей об'єкт без дозволу патентовласника. *Патентне право характеризується:*

- територіальним принципом охорони, згідно з яким патент видається відповідно до національного законодавства і всі пов'язані з ним права географічно обмежені кордонами країни чи регіону;

- видачею патентними органами відповідно до передбаченої законом процедури спеціального охоронного документа (патенту, свідоцтва), який діє протягом певного терміну, по закінченні якого об'єкт інтелектуальної власності переходить у суспільну власність.

Таким чином, продукти людської творчості перетворюються на об'єкти патентного права у випадках, пов'язаних з прикладними аспектами використання результатів науково-технічних досліджень за умов об'єктивної ймовірності створення ідентичних об'єктів різними особами незалежно одна від одної, що зумовлює необхідність формальної процедури встановлення пріоритету (першості) творця того чи іншого інтелектуального продукту.

За цих умов патентування виконує дві основні функції:

- 1) оборонну, спрямовану на захист від конкурентів завойованих сегментів ринку;

- 2) агресивну, спрямовану на завоювання нових сегментів ринку.

Основні принципи патентного права: *надання правової охорони лише тим об'єктам інтелектуальної власності, які офіційно визнані патентоспроможними на основі критеріїв новизни, неочевидності та промислової придатності; «патентна чистота» об'єктів промислової власності, що вимагає використання останніх без порушення патентних прав інших осіб; визнання за власником патенту виключних прав на використання запатентованих об'єктів інтелектуальної власності та встановлення санкцій за порушення цих прав; узгодження інтересів власників патентів і суспільства в цілому на основі запровадження винятків зі сфери патентної монополії, продиктованих суспільними потребами.*

Патент - це державний охоронний документ на нове технічне рішення у певній галузі, що засвідчує його першість (пріоритет) та авторство і встановлює виключні права патентовласника, дійсні на території держави, де був виданий цей охоронний документ, протягом законодавчо встановленого терміну.

Шляхом надання власнику юридичного захисту на певний термін патенти формують специфічні правила ринкового обігу відповідних об'єктів інтелектуальної власності. Патентна система захисту прав інтелектуальної власності: стимулює індивідів до заняття творчою розумовою діяльністю; створює можливості для широкого використання нових винаходів, корисних моделей, промислових зразків тощо; є своєрідним механізмом недопущення несанкціонованого використання об'єктів інтелектуальної власності.

Згідно з визначенням Всесвітньої організації інтелектуальної власності «Патент є виключним правом, наданим на винахід, який може бути продуктом чи способом, які дозволяють зробити будь-що по-новому або пропонують нове технічне рішення задачі».

Охорона патентів на винаходи передбачає, що будь-який суб'єкт господарювання, який бажає використовувати той чи інший винахід повинен отримати дозвіл на його використання у власника патенту.

Крім патентів практиці відомі й інші засоби охорони винаходів. Наприклад, законодавство КНДР, Монголії, Куби, колишнього Радянського Союзу регламентувало видачу такого охоронного документа, як авторське свідоцтво на винахід. Авторське свідоцтво видавалося державними органами авторам (співавторам) винаходу і засвідчувало визнання нового технічного рішення винаходом, пріоритет винахідника, його авторство. Водночас власником прав на винахід проголошувалась держава, яка виплачувала винахіднику певну винагороду.

За сучасних умов суб'єкти господарювання патентують винаходи з метою підвищення власної конкурентоспроможності, створення перешкод для виходу суперників на певний сегмент ринку, захоплення нових ринкових ніш, у тому числі на світових ринках товарів і послуг. Водночас патентування винаходів має вибірковий характер, оскільки: фірми патентують винаходи, призначені для власного споживання, продаж ліцензій та комерційного використання у тих сферах, які здатні забезпечити максимальний ефект; фірми не патентують винаходи, у яких термін проходження заявки у патентному відомстві перевищує термін їх комерційної реалізації, а також конкурентоспроможні «піонерні» винаходи, секрети яких можуть бути збережені й захищені як «ноу-хау» (наприклад, секрет виробництва французьких парфумів «Шанель № 5» або секрет виробництва екстракту для «Coca-Cola» тощо).

Водночас загальною світовою тенденцією стає зростання кількості так званих службових винаходів, за яких власниками патентів є не окремі особи (автори), а їх правонаступники - приватні фірми або державні заклади. Насамперед це стосується винаходів, здатних забезпечити вагому економічну віддачу. Коли винаходи мають не прикладний, а теоретичний характер і не обіцяють швидкої віддачі, фірми займають менш жорстку позицію стосовно інших авторів.

На відміну від патентного права, охорона секретів виробництва та комерційних таємниць не пов'язана з реєстрацією та формальною процедурою видачі охоронного документа. До незаконних способів одержання секретів виробництва відносять промислове шпигунство (крадіжка за допомогою злому чи електронних засобів), хабарництво (підкуп працівників з метою порушення ними зобов'язань щодо конфіденційності) та неналежне відрекомендування (видання себе за іншу особу, в тому числі посадову). Водночас ідентифікація певної інформації як секретної передбачає здійснення низки заходів, спрямованих на збереження її конфіденційності (в тому числі шляхом укладення угод про нерозголошення і з суб'єктами, що мають доступ до цієї інформації).

Слід враховувати, що термін дії секретів виробництва та комерційних таємниць є необмеженим, водночас є значні ризики випадкового чи ненавмисного розкриття секретної інформації, її незалежного пере відкриття,

в результаті чого секрети виробництва перестають існувати. Інший недолік секретів виробництва (порівняно з об'єктами патентного права) пов'язаний з обмеженими можливостями їх захисту та значно нижчою ймовірністю отримання компенсації у випадку їх порушення. Наприклад, охорона ноу-хау здійснюється, як правило, на основі ліцензійної угоди і оформляється як абсолютно конфіденційна інформація. Водночас охорона ноу-хау не пов'язана з державною реєстрацією та оформленням спеціального охоронного документа. Будь-яка юридична чи фізична особа, яка самостійно розробила або добросовісно придбала ноу-хау, визнається правомочною щодо володіння останньою. Відтак у випадку незалежного створення ідентичних ноу-хау кількома незалежними авторами, їх охорона стає проблематичною.

Водночас, на відміну від інших об'єктів інтелектуальної власності, відповідальність за порушення секретів виробництва впливає не з факту копіювання чи використання певної інформації, а насамперед з огляду на використання незаконних методів їх отримання. Крім того, на відміну від патентної охорони, охорона секретів виробництва не надає їх власникам виключних прав на використання відповідної інформації. Інші особи можуть використати цю інформацію, якщо вони здобули її законним способом (шляхом проведення самостійних досліджень, аналізу загальнодоступної літератури тощо).

Як же здійснюється охорона авторських і суміжних прав? *Авторське право* регулює відносини щодо створення та використання наукових, літературних і мистецьких творів та охороняється без реєстрації та формальної експертизи в державних органах.

Водночас автор твору для сповіщення про свої права може використовувати знак охорони авторського права, який розміщується на кожному екземплярі твору і складається з трьох елементів: латинської букви «С» у колі - ©, імені автора та року першого опублікування твору. Крім того, для забезпечення ідентифікації твору та отримання гонорару за його використання можлива реєстрація цього твору в авторсько-правових товариствах. На практиці використовується також нотаріальне засвідчення авторського права на твір, що ґрунтується на юридичному засвідченні підпису автора на оригіналі твору.

Важливими положеннями авторського права є те, що, по-перше, воно поширюється не на ідеї, концепції та системи, а лише на форму їх вираження; по-друге, відтворення твору, який захищається авторським правом з метою використання не захищеної патентом ідеї, концепції чи системи, не визнається порушенням; по-третє, бланки або форми, що використовуються для запису інформації (хронологічні карти, бухгалтерські книги, щорічники тощо), не підпадають під дію положень про захист авторського права, оскільки на них поширюється положення про патенти.

Авторське право виникає автоматично (за умов, що оригінальна робота автора зафіксована у придатному для сприйняття іншими особами вигляді), має територіальний принцип охорони (твори громадян певної держави, створені та оприлюднені на її території, будуть охоронятись на території

інших держав за умов підписання відповідних міждержавних угод) і регламентує охорону твору протягом певного періоду (як правило, протягом життя автора і ще 50 років після його смерті).

Необхідність охорони та захисту *суміжних прав* зумовлена розвитком сучасних технологій, які уможливають репродукування інтелектуальних продуктів без повторення усіх етапів їх створення, виготовлення якісних копій з уже існуючих записів, їх поширення та комерційну експлуатацію.

Для сповіщення третіх осіб щодо своїх виключних прав та попередження їх порушення творці суміжних прав використовують знак охорони суміжних прав, який складається з трьох елементів: латинської букви «[^]» у колі: ®, імені (найменування) власника суміжних прав, року першого випуску твору. Відсутність такого знака не позбавляє власника суміжних прав можливостей їх охорони та захисту, однак може створювати певні труднощі під час реалізації відповідних заходів.

Розвиток новітніх інформаційних технологій дає змогу суттєво знизити вартість тиражування інтелектуальних продуктів, однак легальні виробники не поспішають знижувати ціни на свою продукцію, що провокує так зване піратство. Під «**піратством**» у сфері інтелектуальної власності розуміють використання об'єктів авторського права і суміжних прав з метою отримання комерційної вигоди без згоди правовласників.

Важливою проблемою, що виникає за умов формування інформаційного суспільства, є проблема правової охорони таких новітніх об'єктів інтелектуальної власності, як програми для ЕОМ та бази даних. Це зумовлено зацікавленістю виробників електронно-обчислювальної техніки та програмного забезпечення до неї в отриманні максимального прибутку та недопущенні так званого програмного піратства (незаконного копіювання програм для ЕОМ, використання товарних знаків загальновідомих фірм - виробників програмного забезпечення тощо). Найпоширенішими порушеннями виключних прав на програми для ЕОМ є продаж контрафактних екземплярів цих програм, розміщених на компакт-дисках, їх несанкціоноване установлення на жорстких дисках комп'ютерів, що пропонуються на продаж, поширення контрафактних копій програм через глобальні комп'ютерні мережі.

Однією з дискусійних є проблема співвідношення двох підсистем правової охорони об'єктів інтелектуальної власності: патентного та авторського права. У зв'язку з цим є три типи правових систем:

- *кумулятивна (суміщена) правова система* охорони промислових зразків, яка включає сумісне використання двох типів охорони — авторського права і патентного права; така система, наприклад, широко використовується у Франції на основі застосування до результатів творчої праці принципу «єдності мистецтва»;

- *сепаратна*, (доктрина поділу), яка не допускає суміщення законодавства про авторське право та патентного законодавства; при цьому авторське право застосовується виключно до об'єктів інтелектуальної

власності, що не мають промислового або комерційного використання, як, наприклад, у Італії, Великій Британії, Португалії;

- *проміжна*, яка допускає часткове суміщення норм авторського права і права промислової власності; така система має місце в Німеччині, Швейцарії, Іспанії та інших країнах.

На думку сучасних дослідників, комп'ютерні програми та інші комп'ютерно-орієнтовані Інформаційні об'єкти можна розглядати як промислові зразки і корисні моделі, що актуалізує проблему застосування до них кумулятивної правової системи.

Щодо баз даних (об'єктивної форми представлення та організації сукупності даних, систематизованих таким чином, щоб вони могли бути знайдені й опрацьовані з допомогою ЕОМ), то їх права охорона подібна до охорони збірок літературних творів. Відтак ці інтелектуальні продукти охороняються незалежно від того, чи є їх складові (дані, на яких вони ґрунтуються) об'єктами авторського права. Водночас, якщо бази даних включають об'єкти інтелектуальної власності, що охороняються, авторське право на них визначається лише за дотримання авторських прав на кожний із творів, що належить до бази даних. При цьому існування авторського права на базу даних не перешкоджає іншим особам самостійно здійснювати підбір і організацію даних, що входять у цю базу. За сучасних умов як і бази даних також охороняються так звані цифрові фотографії, отримані з допомогою цифрової фотокамери, оскільки використовуючи останню фотограф є автором не фотографічного твору, а цифрового зображення певного об'єкта, що охороняється авторським правом як база даних.

Отже, на сьогодні практично у всіх країнах визнаються права інтелектуальної власності, хоча коло визнаних прав може відрізнитися, - наприклад, у деяких країнах не визнаються права на процес виробництва лікарських засобів, а визнаються тільки права на самі лікарські засоби. Є розбіжності в підходах до процедури реєстрації прав інтелектуальної власності (там, де така реєстрація потрібна). Наприклад, в одних країнах будь-яка особа, що подала необхідні документи, може отримати патент на винахід. В інших країнах орган з реєстрації також здійснює експертизу заявки і вирішує, чи дійсно мав місце винахід.

Що особливо важливо, не у всіх країнах можна домогтися захисту прав інтелектуальної власності. Захист може бути слабким або зовсім відсутнім. Це відбувається з різних причин, наприклад:

- законодавство про процедуру захисту прав сформульовано так, що інтелектуальну власність неможливо захистити;

- законодавство «добре», але не виконується, наприклад, через невисокий професіоналізм суддів або з економічних причин - немає засобів для вжиття всіх необхідних заходів.

Потрібно зазначити, що деякі країни (насамперед ті, що розвиваються) не захищають інтелектуальну власність свідомо, помилково розраховуючи в такий спосіб штучно збільшити свій економічний потенціал.

Щоб подолати ці труднощі, у 1994 р. було укладено Угоду про аспекти прав інтелектуальної власності (скорочено - ТРІПС, за абревіатурою англійської назви).

Основні вимоги ТРІПС:

- повинні визнаватися права інтелектуальної власності;
- ці права повинні захищатися. ТРІПС особливу увагу приділяє цивільним (судовим) заходам захисту, хоча вимагає захищати права інтелектуальної власності і за допомогою інших заходів: прикордонних (конфіскація на кордоні товарів, виготовлених із порушенням прав інтелектуальної власності); адміністративних (минаючи суд); кримінальних;
- захист прав інтелектуальної власності повинен бути ефективним;
- держави не повинні припускати дискримінації між вітчизняними й іноземними держателями прав, а також між держателями прав із різних країн.

Участь у ТРІПС є обов'язковою умовою членства у СОТ, куди прагне вступити й Україна.

12.2 Стан правової охорони об'єктів інтелектуальної власності

Наявна нормативно-правова база інноваційної діяльності в Україні досить розвинута та постійно вдосконалюється, але реальний вплив її на розвиток науки й інноваційні процеси ще недостатній. Основою будь-якої інновації є, як правило, інтелектуальна власність. Об'єкти інтелектуальної власності є результатом творчої діяльності людини. Підприємство може стати власником об'єкта інтелектуальної власності, яка є основою інновації, так: шляхом її реєстрації (якщо інновація є власністю підприємства) або відповідно до договорів розпорядження майновими правами. Відповідно до ст. 1107 Цивільного кодексу України [1], існують такі види договорів у сфері інтелектуальної власності: договір про передачу виключних майнових прав інтелектуальної власності; договір про сумісне розпорядження виключними майновими правами, ліцензійний договір та інші види договорів. Одною з договірних конструкцій є ліцензія на використання об'єкта права інтелектуальної власності, яка є одностороннім правочином і не може розглядатися як вид договору. Треба зауважити, що ліцензія може бути оформлена як самостійний документ або шляхом укладання ліцензійного договору.

Новим для нашого законодавства є договір комерційної концесії (глава 76 Цивільного кодексу України). Предметом договору комерційної концесії є право на використання комерційних найменувань, торговельних марок, промислових зразків, винаходів, комерційних таємниць, комерційного досвіду, ділової репутації. Підприємства можуть укласти й інші договори стосовно об'єктів інтелектуальної власності. Головне, щоб їх умови не суперечили нормативним законодавчим актам України.

Охорона інтелектуальної власності в інформаційному суспільстві потребує нових концепцій. З початком цифрової ери з'явилися нові форми товарів та послуг, які надаються через інформаційну супермережу. Мережі,

що існують в сучасному суспільстві, активно використовуються для комерційних, навчальних і дослідницьких цілей. Нові технологічні можливості також активно використовуються для самореалізації митців та поширення творчого продукту. Використання мережі робить цей продукт юридично незахищеним, якщо застосовувати лише традиційні способи правового забезпечення. У 1995 році було прийнято Зелену книгу «Авторське право та суміжні права в інформаційному просторі», яка висвітлила низку важливих питань, а саме: юридичну базу функціонування інформаційного суспільства, майнові й моральні права суб'єктів авторського права та суміжних прав, найбільш поширені способи використання їхніх прав, технічні проблеми ідентифікації й захисту об'єктів права.

Одним із найбільш перспективних напрямів економічного розвитку країни та галузі є розвиток інтелектуального виробництва. Населення України, маючи високий рівень загальної та вищої освіти, тобто значний інтелектуальний потенціал, значно поступається країнам Західної Європи у виробітку інтелектуального продукту. Кількість інновацій у сфері промислової власності, особливо тих інновацій, які мають правову охорону в Україні: винаходів, корисних моделей і промислових зразків, за останні 5 років суттєво не збільшилася.

За даними Державного департаменту інтелектуальної власності України, кількість патентів за останні п'ять років зросла так: на винаходи - на 4,76%, на корисні моделі - на 13,75%, а на промислові зразки знизилася на 30,56%. Значно зросла за цей період тільки кількість зареєстрованих знаків для товарів і послуг на 27,04% [2]. За проведеними дослідженнями однією із причин, яка стримує зростання кількості заявок на винаходи, корисні моделі та промислові зразки, є досить велика вартість оформлення заявки. Також негативний вплив на зменшення кількості заявок чинять і тривалі терміни оформлення заявки та низька матеріальна зацікавленість працівників підприємств (а саме цей чинник є найвагомішим для України) в розробці різних видів нововведень. За тарифами на інформаційно-аналітичні послуги Українського центру інноватики та патентно-інформаційних послуг [3] сформована мінімальна та максимальна вартість набуття об'єктом прав промислової власності. Витрати на оформлення заявки на винахід або корисну модель становлять в середньому від 6 970 грн до 23 760 грн. Оформлення заявки на промисловий зразок обійдеться дещо дешевше, від 4 800 грн до 15 600 грн. Не кожне підприємство чи винахідник має такі гроші, щоб подати заявку та отримати патент. Права інтелектуальної власності стають одним із найбільш вартісних елементів інноваційного продукту. Ще одним негативним чинником, який стримує зростання кількості патентів, є тривалий час очікування оформлення патенту. Від дня по дачі заявки до дня отримання патенту в Україні для корисної моделі в середньому проходить 4-8 місяців, для винаходу 1,5-2 роки. При розвитку інформаційного типу економіки такі тривалі терміни оформлення прав інтелектуальної власності будуть недоцільними.

12.3 Економіка інтелектуальної власності

Оцінка вартості прав на об'єкти інтелектуальної власності

Вартість є однією з основних ознак товару. Щоб продати права на об'єкти інтелектуальної власності чи використати їх у власному виробництві, необхідно визначити їхню вартість.

Відповідно до Міжнародних стандартів оцінки (МСО-1 ... МСО-4) розрахунки вартості прав на об'єкти інтелектуальної власності можуть виконуватися при визначенні:

- оподаткованої бази майна підприємств;
- вартості виключних прав, переданих на основі ліцензійного договору чи договору про їхню переуступку;
- вартості об'єктів інтелектуальної (промислової) власності, що вносяться до статутного капіталу підприємства;
- розміру компенсації що необхідно виплатити згідно з чинним законодавством право володільцю за порушення його виключних (майнових) прав на об'єкт інтелектуальної власності.

Необхідність оцінки вартості прав на об'єкти інтелектуальної власності виникає також при постановці їх на бухгалтерський облік, приватизації, страхуванні, передачі у заставу з метою отримання кредиту, банкрутстві підприємства тощо.

Прийоми, що застосовуються для визначення вартості прав на об'єкти інтелектуальної власності, можна розділити на три групи: підходи, методи і методики. *Підходи* дають принципи визначення вартості. *Методи* визначають процедуру розрахунку вартості. *Методики* розглядають застосування того чи іншого методу стосовно конкретних об'єктів інтелектуальної власності та конкретних цілей розрахунку.

Оцінка вартості прав на конкретний об'єкт інтелектуальної власності у конкретному випадку їхнього використання є досить складною процедурою й у кожному випадку вимагає унікального рішення задачі. Однак при усьому різноманітті таких випадків існує три загальновизначених підходи до оцінки прав на об'єкти інтелектуальної власності: витратний підхід, порівняльний (ринковий) підхід, дохідний підхід.

Витратний підхід (підхід на основі активів) заснований на припущенні, що вартість об'єкта інтелектуальної власності дорівнює вартості витрат на його створення, доведення до робочого стану й амортизацію. Цей підхід до розрахунку вартості влаштовує покупця, тому що він може документально відстежити витрати на створення об'єкта інтелектуальної власності і, таким чином, переконатися, що ця вартість виправдана. Але він не вигідний для продавця, оскільки останній одержить суму, рівну тільки понесеним витратам на створення об'єкта інтелектуальної власності, тобто без прибутку.

Порівняльний (ринковий) підхід до оцінки вартості прав на об'єкти інтелектуальної власності припускає використання прийому порівняння продажів. Сутність підходу полягає в порівнянні об'єкта, що оцінюється, з аналогічними по призначенню, якості і корисності об'єктами, які були продані

на цей час на аналогічному ринку. Цей підхід дає так звану «справедливу ціну», тобто таку ціну, за яку продавець, який володіє інформацією про ринкову вартість аналогічних об'єктів, готовий продати об'єкт інтелектуальної власності, а покупець, який також володіє повною інформацією про об'єкт інтелектуальної власності і ринкову вартість аналогічних об'єктів, готовий купити даний об'єкт інтелектуальної власності. Тобто ціна встановлюється ринком і влаштовує як продавця, так і покупця.

Дохідний підхід припускає, що ніхто не стане вкладати свій капітал у придбання того чи іншого об'єкта інтелектуальної власності, якщо такий же дохід можна одержати будь-яким іншим способом. Суть підходу полягає в тім, що вартість прав на ОІВ визначають як функцію доходу, що може принести використання даного ОІВ у майбутньому.

Для розрахунку поточної вартості об'єкта оцінки застосовують два основних прийоми - дисконтування і капіталізації доходу.

Методи оцінки

У рамках кожного підходу існує один або декілька методів оцінки. Зв'язок між підходами і методами оцінки представлений у таблиці 12.1. Перелік наведених методів не є вичерпним.

Метод прямого відтворення активу визначає суму витрат, які є необхідними для створення нової точної копії активу, що оцінюється. Ці витрати повинні ґрунтуватися на сучасних цінах та сировині, матеріалах, енергоносіях, комплектуючих виробках, інформації, а також на середньогалузевій вартості робочої с певної кваліфікації. Метод прямого відновлення є переважним методом розрахунку вартості унікальних нематеріальних активів.

Таблиця 12.1 - Зв'язок між підходами до оцінки об'єктів інтелектуальної власності та методами оцінки

Підхід до оцінки	Метод оцінки
Витратний підхід	Метод прямого відтворення Метод заміщення Метод вихідних витрат
Порівняльний (ринковий) підхід	Метод порівняння продажів
Дохідний підхід	Метод прямої капіталізації доходів Методи непрямої капіталізації доходів: надлишкового прибутку; роялті; звільнення від роялті.

Метод заміщення використовує принцип, який стверджує, що максимальна вартість власності визначається мінімальною вартістю, яку необхідно сплатити під час придбання активу аналогічної корисності або з аналогічною споживчою вартістю. Ця вартість має назву вартості нового активу, який є еквівалентним за функціональними можливостями і варіантами його використання, але не обов'язково подібного об'єкта інтелектуальної власності, що заміщується.

Метод вихідних витрат базується на фактично наведених витратах, що вибрані з бухгалтерської звітності підприємств за кілька останніх років. Особливо треба звернути увагу на дві обставини: їх розмір і строк створення активу. Витрати, які були проведені раніше, за необхідності повинні бути скореговані у відповідному напрямку, а потім проіндексовані з врахуванням їх строку давності.

Витратний метод найчастіше використовується для оцінки нематеріальних активів, які не беруть участі в формуванні майбутніх прибутків і які не приносять прибутку на цей час, наприклад, коли нематеріальні активи, що оцінюються, мають соціальне значення або беруть участь в оборонних програмах, програмах безпеки державного або регіонального значення.

Метод порівняння продажів по суті співпадає з порівняльним підходом. Визначена за цим методом ціна об'єкта інтелектуальної власності є найбільш достовірною, оскільки вона сформована ринком. Однак в Україні з низки причин (відсутність розвиненого ринку об'єктів інтелектуальної власності, недоступність баз даних про результати продажу об'єктів інтелектуальної власності тощо) цей метод практично не використовується.

Метод прямої капіталізації заснований на переведенні прибутку від комерційного використання об'єкта інтелектуальної власності у вартість останнього. Цей метод використовують найчастіше як експрес-метод для розрахунку залишкової вартості, а іноді — для оцінки активів, строк життя яких практично не визначений. Процедура цього метода включає, по-перше, виявлення джерел і розмірів чистого прибутку, по-друге, виявлення ставки капіталізації, і, по-третє, визначення вартості активу як добутку від ділення чистого прибутку на ставку капіталізації.

Метод надлишкового прибутку заснований на припущенні того, що продукція, яка виготовлена з використанням об'єкта інтелектуальної власності, приносить додатковий прибуток в порівнянні з продукцією, яка виготовляється без використання цього об'єкта інтелектуальної власності.

Розрахунок вартості проводиться за формулою:

$$PV = \sum_{t=1}^n C_t \frac{1}{(1 \pm i)^t}$$

де: PV - розрахункова вартість об'єкта інтелектуальної власності;

t - розрахунковий період (роки);

C_t - грошовий потік (надлишковий прибуток) в періоді t ;

i - ставка дисконту (зменшення).

Метод роялті визначає вартість об'єкта інтелектуальної власності як частку від бази роялті (доходу, прибутку, вартості основної сировини). Розмір цієї частки має назву ставки роялті:

$$PV = \sum_{t=1}^n C_t \cdot R$$

де: C_t - грошовий потік (база роялті), грн.;

R - ставка роялті, %.

Метод звільнення від роялті передбачає розрахунок вартості об'єкта інтелектуальної власності за формулою:

$$PV = \sum_{t=1}^n C_t \cdot R \cdot \frac{1}{(1+i)^t}$$

де: C_t - грошовий потік (база роялті), грн;
 t - ставка дисконту, %.

Отже, забезпечення надійного захисту інтелектуальної власності в Україні останнім часом набуло значної актуальності. Від її ефективного вирішення значною мірою залежить збереження та примноження інтелектуального потенціалу, культурної спадщини, міжнародного авторитету, а також покращення загальної криміногенної ситуації в нашій державі.

Якщо проаналізувати досвід розвинутих світових держав, можна зробити висновок, що добре налагоджена система суспільних відносин у сфері інтелектуальної власності є невід'ємною складовою досягнення високого економічного і соціального рівня життя суспільства. Охорона інтелектуальної власності сприяє використанню та подальшому розвитку місцевих винахідницьких і творчих талантів, наукових досягнень, підтримує та зберігає національний потенціал у сфері інтелектуальної діяльності та залучає інвестиції, стабілізуючи економічний стан, за якого як вітчизняні, так і зарубіжні інвестори можуть бути впевнені в тому, що їхні права будуть поважатися.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Розкрийте сутність охорони та захисту прав інтелектуальної власності. В чому їх відмінність?
2. Права промислової власності.
3. Як здійснюється охорона авторських і суміжних прав?
4. Які існують підсистеми правової охорони об'єктів інтелектуальної власності. В чому їх різниця?
5. В чому причина зменшення кількості заявок на винаходи, корисні моделі, промислові зразки тощо?
6. Назвіть підходи і методи оцінки вартості прав на об'єкти інтелектуальної власності.